

ויקרא את שמם אדם

העולם רגיל לצטט את משנתו של רבי עקיבא ש"ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה". אולם בן עזאי מציג, על פי הספרא (קדושים ד) והירושלמי (נדרים פרק ט הלכה ד), דגם אחר: ואהבת לרעך כמוך ר' עקיבא או' זהו כלל גדול בתורה בן עזאי אומ' זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה.

הפסוק "זה ספר תולדות אדם" פותח את פרק ה' בבראשית, שהוא הפרק המתאר את יצירת האנושות. ראשיתו של הפרק, אותו דורש בן עזאי כ"כלל גדול בתורה" מתאר את בני הזוג:

(א) זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ:

(ב) זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָאם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָה:

יש אפשרות לתאר את דברי בן עזאי דווקא בהקשר של איש ואשה, ששניהם ביחד קרויים אדם: זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם". אולי מבקש בן עזאי ללמד אותנו שזה ספר תולדות אדם, הבסיס של האיש והאשה ששניהם קרויים אדם, זה הכלל שממנו נובעת האנושות כולה.

גם רבי עקיבא וגם בן עזאי מסכימים שהכלל הגדול של התורה עומד על כך שהאדם יוצא מעצמו. המפגש עם האחר, עם הזולת, הוא הכלל הגדול שבתורה. ר' עקיבא מציב את הזולת בדמות "רעך". מכאן מתחיל הכל. הידיעה שיש מצוות אהבה למישהו שהוא מחוץ אלי מאפשרת להתחיל לבנות את העולם. בהקשר הזה יוצר האדם את קשריו החברתיים, ובראש וראשונה עם אשתו: "ואהבת לרעך כמוך" מתקיים קודם כל בין איש לאשתו (כך מוסר רח"ו בשם האר"י). גם הגמרא מחזקת כיוון זה בלימודים שונים: אסור לקדש אשה לפני שיראנה, שנאמר "ואהבת לרעך כמוך". מבחינה זו אין הבדל מהותי בין קשר של איש לאשה לבין קשר שבין איש לאיש.¹

¹ ואכן על הבנה זו מבוסס אחד מספריו של הרב אבינר: "ואהבת לרעייך כמוך" (ירושלים תש"ס). "עליו ללמוד תחילה לפתח קשרים עם בני מינו ולאחר מכן ילמד ליצור קשר גם עם בן המין השני..הקשר בין בני זוג הוא קודם כל קשר בין שני בני אדם... (עמ' 12 – 13 ועוד).

על כך חולק בן עזאי: לטענתו: זה ספר תולדות אדם" עוסק בכלל היסודי של העולם שמבוסס על הזוג, שהם האדם. אין איש בלא אשה ולא אשה בלא איש. איש בלא אשה לא יכול לבטא בשלמות את המושג אדם: "צלם האלהים" יכול לבוא לידי ביטוי רק בשלמות הזו ולכן הכלל הגדול של התורה איננו ביאני ואתה' אלא דווקא באיש ואשה. כך דורש רבי חייא בר גמדה (בראשית רבה פרשה י"ז, א): "כל שאין לו אשה... אף אינו אדם שלם שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם". המעמד הרוחני של האיש והאשה שווה לחלוטין: שניהם קרויים אדם ושניהם יחד מרכיבים את הדמות השלמה של "צלם האלהים". דמות זו מבוססת על הבריאה של פרק א בבראשית: "ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו זכר ונקבה ברא אותם". הזכר והנקבה אינם זהים ל"איש ואשה". האחרונים קרוצים מאותו חומר "כי מאיש לוקחה זו". הזכר והנקבה הם שניים שבהתאחדם נהיים לאחד הנקרא "אדם". ה"אדם" הזה נברא ולא רק נוצר. זוהי בריאה כמו שבריאת העולם היא בריאה. כמעט ולא נמצא בכל תיאור מעשה בראשית עוד "ברא": "בראשית ברא" = "ויברא את האדם".² לכן בברכות הנישואין אנו פותחים ב"הכל ברא לכבודו" ומסיימים ב"אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה". החיבור בין הזכר לנקבה יוצר את האדם. חידושו של בן עזאי ב"ספר תולדות אדם" שהוא הכלל שעליו מבוססת התורה כולה.

פרק ב, המתאר את בריאת האדם באופן שונה, פותח ביצירת האיש והנחתו בתוך הגן, מספר על בדידותו ועל השלמתו בצורת האישה שבאה מצלעו. מצבו של אדם מתואר בפרק זה במילים: "לא טוב היות האדם לבדו". פסוק זה מבטא את כמיהתו של האדם לחלוק את חייו בשותפות. אין בפרק זה מאומה מצלם האלוהים שבאדם, אין כלל עיסוק בחובת ההולדה, אלא בבדידות המעיקה של הנברא הראשון. לאיש ולאשה יש שמות, הם לא שייכים לכלל הטבע אלא הופכים להיות אנשים פרטיים, מיוחדים ומתייחדים. רק לאחר החטא של האכילה מעץ הדעת, נכנסה המיניות לעולם. אדם וחווה מגלים את מיניותם ועימה באה גם הבושה. בעטיו של נחש נכנסה ביניהם גם התחרות, הקנאה ומשחק הורדת הידיים. קללת האל לאישה מכריעה במאבק הזה לטובת הגבר: "אל אישך תשוקתך והוא ימשול בך". ההשתוקקות והשלטון ירדו כרוכים לעולם. בכל מקום שיש השתוקקות יש שליט ונשלט. לעולם המשתוקק ישלם את המחיר של מושא התשוקה. בדגם המקראי תהיה זו האישה הזקוקה לפטרון. אך במציאות חברתית אחרת התפקידים יכולים להתחלף. אם האיש יהיה המשתוקק תהיה זו האשה שתגבה את המחיר המלא: "שכל המשתוקק על חברו - חבירו מושל בו, אלא שדברה תורה בלשון בני אדם, אלו הזכרים" (רבקה לוביץ,

² ראה מאמרו של י" רוזנסון, "בריאת אשה", בתוך: מ' שילה (עורכת), להיות אשה יהודיה, ירושלים 2001, עמ' 122 – 133.

מדרש "תנות"). הורדת הידים שבין המינים הפך להיות לטבע שני של האדם. זכר ונקבה הפכו להיות שני צדדים שלא יכולים זה בלי זה אך מתחת לתלות ההדדית הזו מסתתר איזה נחש שמכניס לתוכם את הקנאה והתחרות, ועימה השנאה וההתגוששות. היטיב לבטא זאת הרב י"ד סולובייצ'יק (מאמר בכתב העת Tradition 1964):

כך הופך העימות המופלא של אדם וחיה לנסיון מכוער של שחיקת האישיות האדם של ימינו מבקש להיראות מושל – גיבור ולהכניע את חיה לממשלו האידיאולוגי הדתי, הכלכלי, או הפוליטי. קללת חיה אחר שחטאה "והוא ימשול בך" נתגשמה בחברה בת זמננו. היחס החם האישי בין שני בני אדם, נדחק מפני יחס סובייקט אובייקט פורמאלי המתבטא בשאיפה לשררה ולעליונות.

אפשר לבחון את המתח הזה שבין האיש והאשה דרך הפסוקים המתארים את קריאת השמות בפרשה שלנו. בפרק ב (לפני החטא) קורא האיש בשם לאשתו: "זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זו".

אך לאחר החטא (פרק ג, כ) הוא קורא לה בשם חיה: "כי היא היתה אם כל חיה". השם חיה בארמית דומה לנחש (=חיויא). האיש מבקש להשתרר על האשה. קריאת השם הוא ביטוי לאדנות ושלטון. במעשה זה הוא מנסה לקבע את מערך היחסים שביניהם. מיד לאחר הגירוש מגן עדן מספרת הפרשה על לידת הבן הראשון של הזוג הראשון (פרק ד):

והאדם ידע את חיה אשתו ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש את ה'.

האשה שמה עצמה כיוצרת השותפה לה' במעשה בראשית. "קניתי איש" מבטא עוצמה וכוח. היא זו שקוראת בשם שנושא בתוכו את כל עוצמת האדם הקנייני. רק לאחר שירצח האדם המשתרר הזה את אחיו תשנה האם הקדמונית את טעמה. בלידת הבן השלישי, שת, היא תאמר: "שת לי אלהים זרע אחר". אני רק כלי מחזיק ברכה. האלוהים עשה את האדם. "עכשיו אינה מביטה אל בנה זה אלא כאל מתנה שניתנה לה מן השמים" (קאסוטו בפירושו לבראשית).

על רקע מאבקים אלה נתמקד במעמד החופה ובשבע הברכות. יחסי איש ואשה שטרם החטא מבוססים על הטוב שביחד ועל הלא טוב שבהיות האדם לבדו. לפני ארסו של הנחש היו שניהם במעמד שווה של צלם אלהים ולא שתו לבם אל שאלת השלטון בבית.

אכן יש סגנונות חיים שבהם נושא החברות בין בני הזוג אינו מרכיב ראשוני ביצירת הקשר. לא בגלל שהם מזלזלים באחד מן הצדדים, אלא מטרת הנישואין אינה כוללת את החברות. בחברה החרדית מתבסס הקשר הראשוני בבדיקת ההתאמה בין בני הזוג באופן מקיף, על ידי המשפחות ואם אפשר גם על ידי הרפואה (למניעת מחלות תורשתיות) ולאחר אישור המשפחות ייפגשו בני הזוג לתיאום ציפיות.

בחברה המודרנית, שבה צעירים מפלסים את דרכם לזוגיות בעצמם, נושא החברות מקבל מקום מרכזי ומקדים בסדר החשיבות את השיקולים האחרים. בת הזוג אינה רק שותפה פונקציונלית להבאת חיים וגידול משפחה. היא בעלת ברית, חברת נפש, שותפה למאוויים רוחניים ונפשיים. הצורך באשה כחברה אינו מובן דיו למי שלא חסר חברים, או למי שמדמה שאינו זקוק לחברים.

החלוקה המגדרית נמצאת במסורת ההלכתית לכל עומקה. לנשים הוקצה התחום של הבית וחיי המשפחה בעוד שהגברים הופקדו על ניהול התחום הציבורי. הצידוק לחלוקת עבודה זו התבסס במידה הולכת וגוברת על הנחות מרחיקות לכת בדבר שוני מהותי בין גברים לנשים, הטבוע בהם מלידה ומכשירם למלא תפקידים נבדלים. אך החלוקה המגדרית הותירה חותם עמוק גם ביחס לאשה כאל אובייקט ולא כצלם אלהים שלם.

ככל שהחברה ממדרת יותר את המינים כך יש חשש גדול יותר שתמונת הבת תתפרש בעיני הבן כתמונה סטריאוטיפית ולא כממשות. מה מקומה של האשה בתוך החוויה האישית הזו? כל מי שרגיל בספרות תורנית מוסרית יודע שהאשה (כמושג!) היא מקור כל הפיתוי והסטת האדם מן המסילה של עבודת ה'. מעמדה של האשה ברשות הרבים מסובך אף יותר. החברה הישראלית מוצאת עצמה שטופה בחיפושי תענוגות שאין בינם לבין מערכת זוגית ולא כלום. כל התרבות של צרכנות מין (הכוללת בתי זנות, סחר בנשים, מכוני ליווי ומסיבות חשק) מעיד על שבר נורא שעובר על החברה כולה. גם מקומות מהוגנים

ונורמטיביים נשטפים בתרבות הכוללת הזו. באחד ממאמריו מבטא הרב י"ד סולובייצ'יק את היחס לבת הזוג הנשקפת מתרבות החשק הזו:

רודף התענוגות נעשה אנוכי, מאוהב בעצמו ומעריץ את עצמו. אנוכיותו צומחת לממדים כאלה, עד שהנאתו מתבטאת פחות באמצעות פריקת המתח הגופני, ויותר באמצעות ידיעה כי הוא שולט בזולת... למעשה הופך האדם את בת זוגו לחסר אישיות, בהקנותו לו מעמד של "זה" (=חפץ חסר מעמד). אחד מן השותפים נעשה לאדון-פרסונה, ואילו האחר הופך להיות עבד, בבחינת חפץ... יחסו של הקוף הזכר אל הבננה, הוא כיחסו אל הנקבה. שתיהן נותנות ביטוי לקיומן כתגובה על תביעותיו של האורגניזם, המונע על ידי לחצים כלשהם למראה מה שיכול להביא ולסיפוק. עם התפרקות המתיחות האורגאנית, מגיעה מערכת היחסים לסיומה. מוסד הזנות הוא הדוגמא הטובה ביותר לסוג כזה של יחסי "אני"- "זה" בתחום המיני. הגבר הנזקק לשירותיו של מוסד זה, רואה את האישה אך ורק כאובייקט שנועד לשרת מטרה אחת בלבד - סיפוק צרכיו שלו. היא בחינת "זה", גורם סיפוק, מקור להנאה חייתית ותו לא... הזנות היא אולי התופעה הנתעבת ביותר של עולם עובדי האלילים, והתנ"ך נלחם נגדה בלא רחם, כיון שכל צורה של פעולה מינית אשר אחת היא לה מי יהיה בן הזוג, מאבדת את המרכיב האישי שבה, ועל פני השטח עולה יסוד השליטה הכוחנית. ה"אני נהנה מן ה"זה". בחוויה זו לא נוטל חלק "אני" אחר.³

כשהאשה נתפסת בעומק התודעה הגברית כ"אובייקט מיני" ולא כ"צלם אלהים" מתערער הבסיס של ההתקשרות הזוגית. החברות והערבות מתחלפת במערכת של פיתוי והשגה, שליטה וכניעה.

דמות האשה כמפתח בספרות המוסר ודמות האשה כאובייקט מיני בעולם הליברלי משמשים ביחד כצבת הלופת את הנוער הדתי הפתוח לשני העולמות גם יחד. היום, כשאני נפגש עם זוגות צעירים, מדריכי חתנים וכלות ומתבגרים רבים, אני יודע שאפשר לנסות ולהתוות קו חינוכי משלים יותר, הרמוני יותר, שמכיר את הדרך לעבוד את ה' על ידי העלאת הגוף ולא על ידי עקידתו. כחלק מעבודה זו נדרשת עבודה המכירה בחברה המעורבת לכתחילה. לא "תקלה" של חינוך קלוקל אלא הכשרה לחיים של מציאות עולמית שבה האשה ואיש נושאים יחד בתפקידים בכל מרחבי החיים. כידוע נושא זה עומד כסלע מחלוקת

³ הרב י"ד סולובייצ'יק, אדם וביתו, עמ' 92 – 93.

בין שני זרמים של הציונות הדתית. הזרם האחד מבקש לראות את ההפרדה בין המינים כנקודת היסוד בהתעלות הדתית של האדם בפרט והחברה בכלל. לחיזוק עמדתם מציגים קברניטי הזרם הזה את פירותיו הבאושים של החינוך המתירני. הסיפורים המצמררים על שבר המשפחה המודרנית וריסוק הנאמנות האינטימית של הבית מקנים לזרם הזה נקודות יתרון משמעותיות במאבק הרוחני הזה. אפשר לומר בלי הגזמה ששאלת שילובה של האשה במערכות החיים היא השאלה המרכזית המפרידה בין שני הזרמים בציונות הדתית. היהודית – דמוקרטית. בשני העשורים האחרונים הפך נושא זה למרכזי ומהותי שמחייב חשיבה מחודשת וכוללת: לימוד תורה, מערך הכוחות בבית, מקומה של האשה בתפילה ובקריאת התורה, מעמד הנשים כמורות הוראה. שאלות אלו נובעות משינוי כולל של מעמד האשה בחברה. אם לפני תשעים שנה נחלקו הרב עוזיאל והרב קוק על זכות בחירה לנשים, הרי שהיום נשים דתיות מנהלות מערכות ציבוריות ועיסקיות ללא שום הבדל מהגברים. בעולמה של התורה מהווה הנושא הזה סלע מחלוקת. בכל פעם שמתעוררת שאלה הקשורה לשינוי מצבה של האשה מתפרצת זעקה מצד השמרנות ההלכתית שזוהי "רפורמה". רבנים רבים רואים בדרישת האשה לשינוי במעמדה במערך החיים הדתיים מגמה חיצונית וזרה, היונקת מזמורות זרות של פמיניזם. נושאי דגל ההפרדה מבקשים להעלות על נס את מיקומה של אשת החיל בירכתי ביתה כמי שמופקדת על המשפחה ואוצרת את האש הפנימית. המסר הכללי העולה ממגמה זו הוא שאין לאשה מה לחפש בניהול החיים הציבוריים ובהשתתפות במערכות החיצוניות. אולם נקודה זו דורשת עיון וביקורת. האם העצמת האשה בחברה נחשבת להתקדמות או נסיגה. האם האשה המשכילה מממשת את רצון ה' בהיותה "צלם אלקים" או שהיא חודרת לטריטוריה של האיש ומערערת את יסודות הבית. תוצאות התשובה לשאלה זו יקבעו את שאר הדברים. אם אני מאמין שהאשה צריכה להיות שותפה בכל המערכות: בלימוד תורה, בהשכלה, בפרנסה, בחיי הציבור ובקביעת המדיניות של הכלל - הרי שהעירוב בין המינים הוא הכרח. אי אפשר לדמיין ניהול קהילה בלי שבהנהלה תשבנה נציגות הנשים. איך אפשר לעסוק בשאלות של חינוך וחברה תוך הדרה של חמישים אחוז מן האוכלוסיה.

רק המאמין שמקומה של האשה בארבע כתלי ביתה יכול להמשיך לשאת את דגל ההפרדה המוחלטת והדרת הנשים מכל מערכות החיים הכללים. כל מי שחי מתוך הבנה ואמונה שהעולם נמצא במהלך של התעלות ושחלק מהתעלות זו הוא הוצאת האשה מעולם של בערות ונחיתות למקום של דעת ושיוויון מעמדי לא יכול לתת ידו להסגרת האשה ובידודה ממערכות החיים. מכיוון שכך אנו מוכרחים לפלס דרך שבה פוסעים יחד גברים ונשים מתוך כבוד והקשבה ולא מתוך יצר והפחדה. חיים משותפים אינם

משחררים מאחריות ליצירת גבולות ברורים של גדרי צניעות וקדושה. המשימה הגדולה שאנו נוטלים על עצמנו היא לייצר מערכות של חיים משותפים, המכילים את ערכי העולם הרואה את האשה כשותפה מלאה, אך להקים גם מערכת של מסננים העוזרים לנו לשמור מפני הפריצות והפיתוי ששוטף אותנו.

כחלק מהמהלך ליצירת החיים המשותפים צריך לעסוק גם בחינוך בשנות היסוד והנערות. אי אפשר לחנך לשותפות של אמת אם אין מפגשים רגילים בין המינים. ההפרדה הטוטאלית מזיקה למהלך הזה ומערכת החינוך הדתית מוכרחה להתעמק בסוגיה זו ולנווט את עצמה למקום של שיווי משקל.

כמו בכל הנושאים ההלכתיים גם נושא זה עובר תהליך של הבשלה והפנמה, והרבנים כמו הציבור מתרגלים לשינוי במעמדה של האשה. לאור השינוי הזה אנו מחוייבים להוביל קו ברור שמלווה את חינוכם של הבנים ביחס לראיית האשה כשותפה למילוי האתגרים של האדם בעולם. לא אשה כ"אובייקט מיני" אלא כ"צלם אלהים". ברגע שקיבלנו על עצמנו את ההגדרה הזו נכנסנו למהלך שלם של יחס אחר לאשה. אי אפשר לסבול את היחס המשפיל המתייחס לאשה כחפץ כמו שאי אפשר להשלים עם אמירות שובניסטיות המעמידות את האשה כנחותה מן האיש. אלף תרוצים לא יעמדו אל מול התובנות הניאו – אפלטוניות ששלטו בכל ספרות ימי הביניים ושראו את האיש כבריאה משכילה לעומת האשה המשמשת כחומר בלבד. את היחס של חכמים ראשונים אפשר להבין על רקע תקופתם אך אי אפשר להשלים עם אמירות כאלה גם בתקופתנו. חובת החינוך מוטלת על ההורים, המורים והרבנים – להעמיק ולהגביה את התובנה אודות צלם האלהים של האדם, ואשה בכלל אדם.